

Phạm Hùng Việt

Lê Xuân Thại

Lý Toàn Thắng

Nguyễn Hoàng Anh

Trịnh Thị Hà

Nguyễn Thị Tân

Nguyễn Thị Huyền

Dương Thị Thu Trà

Từ Ngữ Hán Việt

TIẾP NHẬN & SÁNG TẠO

NHÀ XUẤT BẢN KHOA HỌC XÃ HỘI

Phạm Hùng Việt
Lê Xuân Thại
Lý Toàn Thắng
Nguyễn Hoàng Anh

Trịnh Thị Hà
Nguyễn Thị Tân
Nguyễn Thị Huyền
Dương Thị Thu Trà

Từ Ngữ Hán Việt

TIẾP NHẬN & SÁNG TẠO

NHÀ XUẤT BẢN KHOA HỌC XÃ HỘI

Chuyên khảo này được phát triển từ Đề tài nghiên cứu “Từ ngữ Hán Việt: Tiếp nhận và sáng tạo” (Mã số: VIII.2-2011.12) với sự tài trợ của Quỹ Phát triển Khoa học và Công nghệ Quốc gia (NAFOSTED).

LỜI NÓI ĐẦU

Cuốn sách mà độc giả có trong tay là kết quả nghiên cứu của đề tài khoa học “Từ ngữ Hán Việt: Tiếp nhận và sáng tạo” do Quỹ Phát triển Khoa học và Công nghệ Quốc gia ((NAFOSTED) tài trợ. Viện Từ điển học và Bách khoa thư Việt Nam thuộc Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam là cơ quan chủ trì.

Sách tập trung vào các nội dung sau:

- Nghiên cứu lí thuyết chung về từ ngữ ngoại lai làm cơ sở lí thuyết cho việc khảo sát về từ ngữ Hán Việt.
- Khảo sát những điểm đặc sắc của từ ngữ Hán Việt trên các bình diện cấu tạo, ngữ nghĩa, giá trị phong cách và dụng học; đặc biệt là những cách thức “Việt hóa” hay sáng tạo mới (trong tiếng Hán không có) của cha ông ta.
- Khảo sát những sai sót trong việc giải nghĩa yếu tố Hán Việt. Xây dựng chủ trương, thái độ đúng đắn trong việc chuẩn hóa từ ngữ Hán Việt.
- Khảo sát việc sử dụng từ ngữ Hán Việt từ một số bình diện khác như: phong cách học, thành ngữ học, từ điển học.

Các nội dung nêu trên nhằm làm nổi bật một quan điểm tổng quát: từ ngữ Hán Việt là kết quả của sự tiếp nhận tiếng Hán mang *tính sáng tạo* của người Việt Nam trong quá trình phát triển tiếng Việt.

Nội dung cuốn sách được trình bày thành 6 chương:

Chương 1: Những cơ sở lí thuyết về từ ngoại lai

Lý Toàn Thắng, Phạm Hùng Việt

Chương 2: Yếu tố Hán Việt - tiếp nhận và sáng tạo

Lê Xuân Thai

Chương 3: Từ ghép Hán Việt - tiếp nhận và sáng tạo

Lê Xuân Thai

Chương 4: Thành ngữ Hán Việt - tiếp nhận và sáng tạo

Nguyễn Thị Tân

Chương 5: Giá trị phong cách của từ ngữ Hán Việt

Nguyễn Hoàng Anh

Chương 6. Sự phản ánh từ ngữ Hán Việt trong từ điển tiếng Việt.

Phạm Hùng Việt

Chúng tôi xin trân trọng giới thiệu với bạn đọc cuốn sách mà các tác giả đã bỏ nhiều công sức để hoàn thành.

Tuy nhiên, đánh giá cuối cùng về cuốn sách là thuộc về người đọc. Chúng tôi mong muốn nhận được những góp ý chân thành và rộng lượng của độc giả đối với những sai sót khó có thể tránh khỏi để các tác giả có thể hoàn thiện hơn trong lần tái bản sau.

Hà Nội, ngày 22 tháng 12 năm 2017

TM. Các tác giả

PGS.TS. Phạm Hùng Việt

(Nguyên Viện trưởng Viện Từ điển học
và Bách khoa thư Việt Nam)

MỤC LỤC

LỜI NÓI ĐẦU.....	3
MỞ ĐẦU.....	9
<i>Chương 1: NHỮNG CƠ SỞ LÝ THUYẾT VỀ TỪ NGOẠI</i>	
<i>LAI.....</i>	17
1. Dẫn nhập.....	17
2. Xung quanh các khái niệm “ <i>mượn</i> ”/“ <i>vay mượn</i> ”	18
3. Các cách tiếp cận nghiên cứu hiện tượng vay mượn.....	25
4. Sự vay mượn ở các cấp độ của hệ thống ngôn ngữ.....	37
5. Tôn ti trong hiện tượng vay mượn.....	41
6. Vay mượn từ vựng.....	45
7. Bản ngữ hóa và ngoại lai hóa	56
8. Những động lực và hạn chế đối với sự vay mượn.....	63
9. Bối cảnh xã hội của sự tiếp xúc ngôn ngữ Hán và Việt – Sự hình thành từ ngữ Hán Việt	68
10. Thử nhìn lại câu chuyện từ gốc Hán trong tiếng Việt .	78
<i>Chương II: YẾU TỐ HÁN VIỆT: TIẾP NHẬN VÀ SÁNG</i>	
<i>TẠO.....</i>	89
1. Quan niệm về yếu tố Hán Việt	89
2. Tiếp nhận và sáng tạo ở các bình diện của yếu tố Hán Việt.....	94

Chương III: TỪ GHÉP HÁN VIỆT: TIẾP NHẬN VÀ SÁNG TẠO 1 73

1. Quan niệm về từ ghép Hán Việt 1 73
2. Cấu tạo của từ ghép Hán Việt..... 1 76
3. Từ ghép Hán Việt mượn nguyên khối 1 80
4. Từ ghép Hán Việt Việt tạo..... 2 00
5. Thảo luận về nghĩa của một số yếu tố trong từ ghép Hán Việt 2 18

Chương IV: THÀNH NGỮ HÁN VIỆT: TIẾP NHẬN VÀ SÁNG TẠO 2 45

1. Quan niệm về thành ngữ Hán Việt (TNHV) 2 45
2. Đặc điểm của thành ngữ Hán Việt..... 2 52
4. Thành ngữ Hán Việt Việt tạo..... 2 78

Chương V: GIÁ TRỊ PHONG CÁCH CỦA TỪ NGỮ HÁN VIỆT VÀ VẤN ĐỀ GIỮ GÌN SỰ TRONG SÁNG CỦA TIẾNG VIỆT 2 95

1. Giá trị phong cách của từ ngữ Hán Việt 2 95
2. Cách dùng từ Hán Việt với việc giữ gìn sự trong sáng của tiếng Việt 3 18

**Chương VI: VIỆC PHẢN ÁNH TỪ NGỮ HÁN VIỆT
TRONG TỪ ĐIỂN GIẢI THÍCH TIẾNG
VIỆT 339**

1. Một số từ điển tiếng Việt dùng để khảo sát..... 341
2. Cách sắp xếp từ ngữ Hán Việt trong từ điển tiếng Việt
..... 342
3. Về lượng từ ngữ Hán Việt trong từ điển tiếng Việt..... 345
4. Xu hướng chú chữ Hán cho các từ ngữ Hán Việt trong
các từ điển tiếng Việt 354
5. Xu hướng chú ý đến nghĩa của các thành tố cấu thành
trong việc giải thích nghĩa từ ngữ Hán Việt..... 357

KẾT LUẬN..... 363

TÀI LIỆU THAM KHẢO..... 365

TÀI LIỆU TRÍCH DẪN..... 387

MỞ ĐẦU

Quá trình tiếp xúc lâu dài với tiếng Hán đã để lại trong tiếng Việt một khối lượng lớn các từ mượn của tiếng Hán, thường được gọi là từ Hán Việt. Đối với lớp từ ngữ Hán Việt này, trước đây đã có một số học giả quan tâm nghiên cứu và đã thu được những thành quả nhất định, tập trung vào những hướng chính sau đây:

(1) Tìm hiểu sự ra đời của cách đọc Hán Việt. Cách đọc này được hình thành từ thời điểm lịch sử nào, dựa trên cơ sở ngữ âm của tiếng Hán thời đại nào, quan hệ giữa hệ thống ngữ âm tiếng Hán thời đại đó với hệ thống ngữ âm tiếng Việt như thế nào, đó là một trong những vấn đề cơ bản của từ ngữ Hán Việt. Đáng lưu ý là tác phẩm *Nguồn gốc và quá trình hình thành cách đọc Hán Việt* (1979) của Giáo sư Nguyễn Tài Căn và tác phẩm *Hán Việt ngữ nghiên cứu* (1948) của Giáo sư Vương Lực (Trung Quốc).

(2) Tìm hiểu về cấu tạo và ngữ nghĩa của từ ngữ Hán Việt, bao gồm việc tìm hiểu nghĩa của yếu tố Hán Việt, các phương thức cấu tạo từ và nghĩa của từ Hán Việt, cấu tạo và ý nghĩa của thành ngữ Hán Việt. Các tác phẩm thực hiện việc nghiên cứu này có hai dạng:

a) Dạng từ điển, như: *Hán - Việt từ điển* của Đào Duy Anh, *Từ điển từ và ngữ Hán Việt* của Nguyễn Lâm, *Từ điển yếu tố Hán Việt thông dụng* của Viện Ngôn ngữ học.

b) Dạng chuyên luận như *Mẹo giải nghĩa từ Hán Việt* của Phan Ngọc, Luận án Tiến sĩ *Nghiên cứu đặc điểm song tiết Hán Việt (có đối chiếu với tiếng Hán)* của La Văn Thanh

(Trung Quốc), *Từ Hán Việt và việc giảng dạy từ ngữ Hán Việt* trong sách giáo khoa Ngữ văn trung học cơ sở của Lê Xuân Thại, các bài viết “Tìm hiểu nghĩa của yếu tố Hán Việt trong các từ như ái ngại, ái nam ái nữ, bỉ ổi, khổ sở...” đăng trên Tạp chí *Ngôn ngữ* của Lê Xuân Thại, Luận án Tiến sĩ *Thành ngữ gốc Hán Việt* của Nguyễn Thị Tân,...

(3) Tìm hiểu về giá trị phong cách của từ ngữ Hán Việt. Từ ngữ Hán Việt có một số giá trị phong cách riêng đã được một số tác giả khảo sát. Các giáo trình về phong cách học của Cù Đình Tú, Đinh Trọng Lạc,... đều có phần nói về vấn đề này. Đây cũng là một phần nội dung trong tác phẩm *Mẹo giải nghĩa từ Hán Việt* của Phan Ngọc.

(4) Tìm hiểu về vấn đề từ ngữ Hán Việt và việc giữ gìn sự trong sáng của tiếng Việt. Đây là vấn đề được nhiều tác giả quan tâm như *Bàn về cách dùng từ ngữ thuần Việt thay thế cho từ ngữ Hán Việt* của Hoàng Văn Hành và Hồ Lê (1968), *Về vấn đề lạm dụng từ Hán Việt* của Nguyễn Văn Thạc (1968), *Từ Hán Việt - nhìn từ góc độ văn hóa* của Đặng Đức Siêu,...

Trong bốn hướng nghiên cứu trên thì hướng nghiên cứu thứ nhất tức là hướng nghiên cứu về cách đọc Hán Việt là thành công hơn cả. Nguyễn Tài Cẩn, Vương Lực đã khẳng định cách đọc Hán Việt là cách đọc chữ Hán của người Việt Nam dựa trên cơ sở hệ thống ngữ âm tiếng Hán thời trung đại, chịu sự chi phối của hệ thống ngữ âm tiếng Việt. Sự tương